

Nurlan Elşən oğlu Hacızadə

UOT:338.46:620.9:621.31; JEL:L94,O13,P48,Q3,Q43.

Texniki tənzimlənmənin enerji infrastrukturunun effektivliyinin artırılmasında rolu və əhəmiyyətinin dəyərləndirilməsi

Xülasə

Tədqiqatın məqsədi enerji infrastruktur kompleksinin effektivliyinin, habelə enerji məhsullarının keyfiyyətinin artırılmasında texniki tənzimlənmənin rolu və əhəmiyyətinin dəyərləndirilməsindən ibarətdir. Tədqiqatın metodologiyası verifikasiya prinsiplərinə əsaslanaraq, nəzəri tədqiqi, elmi məntiqi və müqayisəli təhlil üsullarını əhatə edir. Tədqiqatın tətbiqi əhəmiyyəti: nəzəri aspektdə tətbiqi əhəmiyyətini enerji sektorunda texniki tənzimlənmə konsepsiyasını zənginləşdirmək, praktiki aspektdə isə Azərbaycanın enerji infrastrukturunu kompleksində texniki tənzimləmə ilə bağlı strategiyaların və dövlət proqramının hazırlanmasında mənbə kimi istifadə imkanları təşkil edir. Tədqiqatın nəticələri: tədqiqatın başlıca nəticələri qlobal çağırışlar baxımından texniki tənzimlənmənin enerji infrastrukturunu kompleksində tətbiqinin genişləndirilməsi zəruriliyinin və bu istiqamətdə yeni mütərəqqi iqtisadi alət olduğunun əsaslandırılması ilə bağlıdır. Tədqiqatın orijinallığı və elmi yeniliyi: tədqiqatın orijinallığını texniki tənzimləmə ilə bağlı ümumkonseptual məsələlərin nəzəri-metodoloji aspektdə, milli, regional və beynəlxalq təşkilatlar sferasında biliklərin inteqrasiyası əsasında təhlili təşkil edir. Tədqiqatın elmi yeniliyi isə texniki tənzimləmə məsələlərinin enerji infrastrukturunu kompleksində tətbiqinin genişləndirilməsi zəruriliyinin yeni qlobal çağırışlar kontekstində əsaslandırılmasıdır.

Açar sözlər: *texniki tənzimləmə, iqtisadi inkişaf, enerji infrastrukturunu, elektroenergetika, effektivlik.*

Giriş

İnkişaf etmiş ölkələrdə dövlət strukturları tərəfindən bazarın tənzimlənməsi ən mühüm vəzifələrdən biri olaraq çıxış edir. Bu həm də ondan irəli gəlir ki, məhsulun istehsalçıdan istehlakçıya hərəkəti yolunda daim fəaliyyət göstərən tədbirlər kompleksi kimi bazar mexanizminin rolu getdikcə artır. Həmin mexanizm yeniləşən texniki tənzimləmə institutu vasitəsi ilə daha kəskinliklə reallaşır. Onun tətbiqi ilə bir tərəfdən bazarda təhlükəli məhsulların meydana gəlməsinin qarşısı alınır, digər tərəfdən isə istehsalçılar üçün inzibati maneələr minimuma endirilir. Texniki tənzimləmə bu keyfiyyət üstünlükləri ilə yanaşı, həm də aktiv rəqabət mühitinin yaradılmasını və innovasiyaların tətbiqini də ehtiva edərək dövlət sosial-iqtisadi siyasətinin, o cümlədən sənaye strategiyasının həyata keçirilməsi üçün təsirli şəraitin formalaşdırılmasını təmin edir. O, eyni zamanda, daxili və xarici ticarətdə haqsız maneələri aradan qaldıraraq, bu əsasda investisiya həcmələrinin artırılmasının əsas amillərindən birinə çevrilir. Bütün bunlarla yanaşı, müasir dünya təcrübəsi göstərir ki, texniki tənzimləmə sahəsindəki səylər Ümum Daxili Məhsulun (ÜDM) tarif tənzimlənməsi sahəsindəki fəaliyyətlərdən daha çox artım verir. Texniki tənzimləmə məsələləri enerji sektorunda, o cümlədən onun infrastruktur kompleksinin effektivliyinin yüksəldilməsində də əhəmiyyətli rol oynayır. O, həmçinin birbaşa enerji resurslarının təkrar emalında və ondan hazırlanan məhsulların keyfiyyətinin yüksəldilməsində, texniki-texnoloji və ekoloji təhlükəsizliyin möhkəmləndirilməsində, habelə müvafiq infrastruktur kompleksinin özünün rəqabətqabiliyyətinin artırılmasında əhəmiyyətini nümayiş etdirir. Ona görə də, böyük enerji infrastruktur komplekslərinə malik dövlətlər və aparıcı enerji şirkətləri texniki tənzimləmə

xüsusi önəm verir, bu istiqamətdə institusionallığı genişləndirir, reqlamentasiya işlərini möhkəmləndirir, normativ-hüquqi bazanı təkmilləşdirir və effektivli nəzarət sistemi qururlar. Bütün bunlar həmçinin müasir qlobal çağırışlar tələbləri ilə də möhkəmləndirilir. Bütün bunlarla yanaşı, vurğulanmalıdır ki, texniki tənzimləmə predmetinin spesifikası onun optimal mexanizminin formalaşmasının başa çatmasında çətinliklər yaradır. Digər tərəfdən elmi-texniki tərəqqi ilə bağlı enerji infrastrukturunu kompleks sahəsində hüquqi normaların davamlı təkmilləşdirilməsini zəruri edən amillər çevrəsi də həmin çətinlikləri daha qabarıq edir. Burada mühüm məsələlərdən biri də texniki tənzimləmə sahəsində enerji infrastrukturunu kompleksinin səmərəli fəaliyyətini artıran pozitivlərinin müəyyən edilməsi və idarə olunması ilə bağlıdır. Bütün bunlar onu göstərir ki, enerji infrastrukturunu kompleksinin funksionallığını artırmaq üçün texniki tənzimləmə sahəsində hələ də çoxsaylı fəaliyyətlər göstərilməlidir. Belə vəziyyət elmi müstəvidə də çalışmaların genişləndirilməsinə zəmin yaradır. Bu baxımdan da məqalədə enerji infrastrukturunun effektivliyinin artırılmasında texniki tənzimlənmənin rolu və əhəmiyyətinin dəyərləndirilməsi tədqiqat predmeti olaraq seçilmişdir. Məsələyə daha geniş analitik aydınlıq gətirmək üçün məqalədə texniki tənzimlənmənin mahiyyəti və nəzəri-metodoloji təyinatlarının açılışına və onun enerji infrastruktur kompleksininin ayrı-ayrı sferalarında rolu və əhəmiyyətinin dəyərləndirilməsinə yer verilmişdir.

Texniki tənzimlənmənin mahiyyəti və nəzəri-metodoloji təyinatları

Ümumi kontekstdə texniki tənzimləmə məhsula olan tələblərin məcburi və könüllülük əsasında tətbiqinin müəyyən edilməsi və uyğunluğun qiymətləndirilməsi sahəsində hüquqi münasibətləri birləşdirən geniş institusional təsisat kimi çıxış edir. O, yeni bir fenomen olaraq, müasir iqtisadiyyatda istehlakçıların maraqlarının və hüquqlarının müdafiəsi, yalnız məhsul fabrikatlarından istehlakçıların və bütövlükdə əhalinin təhlükəsizliyinin qorunması və milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin artırılması sahəsində dövlət fəaliyyətini əks etdirir [1, 4, 13]. Qloballaşma proseslərindən irəli gələn müasir dünya təcrübəsi göstərir ki, təhlükəli məhsulların istifadəsi zamanı sağlamlığa ciddi ziyan vurulması hallarının sayı hələ də kifayət qədər böyük olaraq qalır. Avropa İttifaqında fəaliyyət göstərən “Təhlükəli qeyri-ərzaq malları haqqında sürətli bildiriş sistemi”nin məlumatına görə, Avropa Komissiyası hər gün özünün milli orqanlarından onların bazarlarında aşkar edilmiş nisbi təhlükəli məhsullara dair xəbərdarlıqlar alır [34]. Texniki tənzimləmə məsələləri dünya ictimaiyyəti üçün bir prinsip olaraq Ümumdünya Ticarət Təşkilatının (ÜTT) da ən mühüm sənədləri sırasında yer alır. Onun bu məqsədləri tənzimləyən “Ticarətdə Texniki Maneələrə dair Saziş”ində (“TBT Sazişi”) beynəlxalq ticarətdə artıq maneələrin yaradılmasının yolverilməzliyi şərti qoyulmuş və orijinalda ingilis dilində olan “technical regulation” (texniki tənzimləmə) termini tətbiq edilmişdir. “TBT Sazişi”nin əhatə dairəsi bütün sənaye və kənd təsərrüfatı mallarını əhatə edir. Bu saziş hökumət orqanları tərəfindən dövlət və bələdiyyə satınalmalarının məqsədləri üçün müəyyən edilən tələblərə şamil olunmur. O, həmçinin sanitariya və fitosanitar tədbirlərini də əhatə etmir. Belə ki, bu tələblər ÜTT-nin “Sanitariya və Fitosanitar tədbirlərin tətbiqinə dair razılaşma” sənədi ilə tənzimlənilir [35]. Həmin razılaşma sənədi həyat və sağlamlığı yaranan risklərdən qorumaq üçün alınan qida məhsullarının təhlükəsizliyi ilə bağlı tədbirləri əhatə edir.

Texniki tənzimləmə məsələləri bir sıra ölkələrin, regional birliklərin, beynəlxalq təşkilatların, o cümlədən İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı (İƏİT), Müstəqil Dövlətlər Birliyinin (MDB) və habelə Azərbaycan Respublikasının normativ-hüquqi aktlarında da geniş əksini tapır. Bu istiqamətdə bütün məsələlər 2019-cu ildə qəbul olunmuş “Texniki tənzimləmə haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunundan başlanğıc alır [33, 36]. İqtisadiyyat çevrəsində texniki tənzimləməyə informasiya asimmetriyası kimi və həmçinin xarici təsirlərlə

bağlı klassik bazar uğursuzluqlarına bir reaksiya olaraq baxılır. Məsələyə elmi məntiq və metodologiyada prosesin yoxlanması nəticəsində onun həqiqiliyini müəyyənləşdirən verifikasiyalı yanaşma da gerçəkliyi bu və ya digər dərəcədə əsaslı edir. Məntiq odur ki, artan iqtisadi inkişaf xarici təsirlərin məhdudlaşdırılmasını, onların idarəedilməsi imkanlarının əldə edilməsini qaçılmaz və şərtli edir. Ona görə də, bu yeni yaranışa klassik bazar uğursuzluqlarından bir çıxış olaraq da baxılmalıdır.

İqtisadi ədəbiyyatlarda məhsulun təhlükəsizliyinin qanunvericilik təminatının (*safety regulation*) zərərvermə hallarının qarşısını almaq üçün effektiv vasitə olub-olmaması barədə fəal diskussiyaların aparıldığı müşahidə edilir [15, 19]. Buna alternativ olaraq isə qeyri-adi zərər (*tort law*) üçün məsuliyyət mexanizmi nəzərdən keçirilir. Gerçəklik belədir ki, həm texniki tənzimləmə, həm də qəsdən ziyan vurmamağa görə məsuliyyət eyni məqsədə - zərərin azaldılmasına xidmət edir. Bu mexanizmlərin hər birinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsinə həsr olunmuş müvafiq tədqiqat işləmələri mövcuddur. Bir sıra tədqiqatçılar qərəzsiz zərər vurmağa görə məsuliyyətdən istifadənin effektivliyini təsdiqləyir (*yəni zərər vurma qərəzsiz olsa belə məsuliyyət qaçılmazdır*). Eyni dərəcədə nüfuzlu olan digərləri isə göstərir ki, bu cür məsuliyyətin tətbiqi zərərin qarşısının alınması problemini həll etmir [18, s. 17-18, 20, 21]. Bununla belə, qeyd olunur ki, oxşar şəkildə, həm texniki tənzimləmə vasitələrindən istifadənin effektivliyinə, həm də təsirsizliyinə dair empirik və nəzəri dəlillər mövcuddur. Bəzi tədqiqatçıların fikrincə, istənilən effekti əldə etmək üçün hər iki vasitədən istifadə etmək lazımdır [22, 24]. Bundan əlavə, informasiya tələbləri bəzən məcburi təhlükəsizlik tələblərindən istifadəyə alternativ kimi qəbul olunur. İlk baxışdan, informasiya tənzimlənməsi istehlakçı seçimini məhdudlaşdırmadan məlumat asimetriyasını azalda bilər. Lakin, bu metod da çatışmazlıqlardan kənar deyildir. Fərdlərin məlumatı qəbul etmə və işləmə qabiliyyətinin məhdud olması, informasiya tənzimlənməsinin səmərəliliyinin azalmasına səbəb olur və bu da texniki tənzimlənmənin müqayisəli üstünlüklərini artırır.

Texniki tənzimləmə məsələləri gənclik çağlarını yaşadığından bu istiqamətdə nəzəri biliklərin fundamentallaşması və konsepsiyalaşması prosesi hələ ki, ilkin mərhələdə dövr edir. Buna baxmayaraq, texniki tənzimləmə məsələləri ilə başlanğıçlıq və müəyyən paralellik təşkil edən keyfiyyətin idarəedilməsi sahəsində iqtisadi fikir klassikləri tərəfindən bir sıra tədqiqat işləmələri yerinə yetirilmişdir. Amerikalı alimlər E.Deminq və C.Juran, yapon alimi K.İsikava, rusiya alimləri V.Belobraqin, V.Okrepilova, A.Qliçev, E.Qubin, T.Quseva, İ.Matuşkuna, B.Minin, Y.Parsiy, V.Nazarov, S.Vilkova və başqaları [12-29] texniki tənzimləmə məsələləri ilə əlaqəli fundamental tədqiqatlar yerinə yetirmişlər. Hazırkı dövrdə azərbaycanlı alimlər tərəfindən də standartlaşma, metrologiya, sertifikatlaşdırma və digər bu kimi istiqamətlərdə geniş tədqiqatlar aparmış, müvafiq dərslilər, dərslər vəsaitləri hazırlamışlar [2, 4, 6-11]. Burada bir cəhət xüsusi ilə vurğulanmalıdır ki, Azərbaycanda texniki tənzimləmə məsələləri ilə bağlı ümumi fonda dövlət təsisatı və ölkənin aparıcı universitetlərində fakültə və kafedralar olsa da bu sferada sırf fundamental elmi tədqiqatların aparıldığına hələ ki, rast gəlinmir. Həmçinin materialların təhlilinə istinadən o da vurğulanmalıdır ki, texniki tənzimləmə ilə bağlı vahid metodoloji yanaşma prosesləri hələ də tam məntiqi həddə yetişməmişdir.

Enerji infrastruktur kompleksində effektivliyin artırılmasında texniki tənzimlənmənin rolu və əhəmiyyəti

Texniki tənzimləmə məsələləri enerji infrastrukturunu kompleksində də əhəmiyyətini artırmaqdadır. Son bir neçə onillik ərzində dünya arenasında bu istiqamətdə böyük irəliləyişlərin baş verdiyinin şahidi oluruq. Lakin bu enerji sektoru və onun infrastruktur kompleksinin ayrı-ayrı sahələrində özünün inkişaf ssenarisi və tətbiq dərəcəsi ilə fərqlənir. Materialların təhlili göstərir ki, enerji sektoru və onun infrastruktur kompleksində texniki

tənzimləmə siyasəti texniki, texnoloji və ekoloji təhlüksəzliyi əhatə etməlidir. O, bütün adekvat sahələrdə texniki tənzimləmə üzrə vahid mexanizmin formalaşdırılmasını, təsərrüfat subyektlərinin fəaliyyətinin müxtəlif seqmentlərinin qarşılıqlı əlaqəsini və təşkilatların təhlükəsiz işini təmin edən ümumi və məxsusi prinsipləri birləşdirməlidir [25, s. 116-118]. Texniki tənzimlənmənin enerji infrastrukturunun effektivliyinin artırılmasında rolu və əhəmiyyətini dəyərləndirərkən məsələyə onun struktur elementləri kontekstində yanaşılmalıdır. Belə ki, burada enerji infrastrukturunun ikili həlqəliyi önə çıxarılmalıdır. Yəni birinci həlqə texniki tənzimlənmə enerji resurslarının hasilatı və istehsalını, ikinci həlqədə isə elektrik və istilik enerjinin yaradılması, ötürülməsi və paylanması əhatə etməlidir. Bundan irəli gələrək, enerji infrastrukturunun effektivliyinin artırılmasında texniki tənzimlənmənin rolu və əhəmiyyətinin dəyərləndirilməsini öncə hasilat və istehsal və bu istiqamətdə nailiyyətlər əldə etmiş ölkələr sferasında nəzər yetirək.

Böyük neft-qaz ehtiyatlarına malik və geniş istismar prosesləri həyata keçirən Rusiyada texniki tənzimlənmə sahəsində mühüm irəliləyişlərin olduğunu görürük. Belə ki, ölkədə artıq 2006-cı ildən “Neft qaz sahəsində texniki tənzimləmə sistemi konsepsiyası” həyata keçirilməkdədir. Bu konsepsiya neft və qaz sənayesində texniki tənzimlənməni sahələrarası bir sistem - yəni bir-biri ilə bağlı, ayrılmaz şəkildə əlaqəli fəaliyyət sahələrini ehtiva edən sistemlər toplusu olaraq təyin edir [3, 21, 30-32]. Onun həyata keçirilməsinin əhatə dairəsinə karbohidrogen xammalının axtarışı üçün geoloji kəşfiyyat işləri, istehsalı, saxlanması, emalı, daşınması, neft-qaz yataqlarının və şelfdəki xüsusi konstruksiyaların inşası və yerləşdirilməsi, quyuların qazılması, maye və qaz şəklində enerji ehtiyatlarının paylanması, təchizatı, istehlakı, neft-qaz kimya sənayesi, material və avadanlıq təchizatı, həmçinin müvafiq xidmət sferası daxildir. Konsepsiya neft-qaz sahəsinin inkişaf strategiyası və sənaye xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla, sistemin strukturunun və əsas müddələrinin hazırlanması, onun yüksək rəqabət qabiliyyətliliyinin əldə olunması və dəstəklənməsi kimi həlli vacib vəzifələri də özündə ehtiva edir. Buraya həmçinin texniki reqlamentlər, məcburi tələbləri, milli standartları və təşkilatların standartlarını özündə birləşdirən məsələlər də daxildir. Fərqli məqsədləri olan bu struktur sənədlər ümumilikdə texniki tənzimlənmə sahəsində dövlət siyasətinin əsas prinsipini səciyyələndirən qanun da daxil olmaqla texniki tənzimlənmənin tamlığını və tutarlılığını, sabitliyini, davamlılığını və sistemli inkişaf imkanını təmin etməlidir. Qeyd olunmalıdır ki, “Neft qaz sahəsində texniki tənzimləmə sistemi konsepsiyası” hazırlanarkən bu strukturun işləməsi və davamlı inkişafı üçün müvafiq şərtlər müəyyənləşdirilmişdir. Bunlar neft-qaz kompleksindəki aşağıdakı məsələləri əhatə edir [16, 32]:

- ☞ mövcud texnoloji və obyekt bölgüsünü, o cümlədən fasiləsizliyi təmin etmək üçün tam və dəqiq səciyyələndirmə;
- ☞ texniki tənzimləmə sisteminin elementlərinin seçilməsi. obyektlərin təhlükə dərəcələri və dərəcələrinə, habelə onların milli, regional və ya korporativ səviyyədə texnoloji komplekslərə inteqrasiyasına uyğunluğu;
- ☞ tarazlığın qorunub saxlanılmasında sənayenin aktual problemləri ilə texniki tənzimlənmənin əlaqəli olması;
- ☞ karbohidrogen ehtiyatlarının səmərəli istifadəsinə və resurs qənaətinə yönəlmiş mexanizmlərin stimullaşdırılması;
- ☞ tikinti, mədən və nəqliyyat şəraitinin mürəkkəbləşməsində meyllərin, habelə, geoloji və iqlim şəraitinin müxtəlifliyinin və bölgələrin iqtisadi inkişaf səviyyəsinin nəzərə alınması;

- ☞ investorların (xarici ölkələr də daxil olmaqla), fəaliyyət göstərən təşkilatların və ərazilərin (sosial və iqtisadi inkişaf, sənaye və ekoloji təhlükəsizlik) şəffaf əlaqələrinin və maraqlar balansının təmin edilməsi;
- ☞ yataqların ömrünün müxtəlif dövrlərində təhlükə və risklərin təbiətindəki dəyişikliklərin, “obyektlərin texniki vəziyyətinə görə istismarına” keçmə ehtimalının və məqsədəuyğunluğunun nəzərə alınması.

Reallıq belədir ki, ölkə oriyentasiyasından asılı olmayaraq neft-qaz sahəsində texniki tənzimləmə sistemi beynəlxalq təcrübəni nəzərə almaqla, mövcud normativ-hüquqi və texniki təminat bazası əsasında formalaşmalıdır. Burada Beynəlxalq Standartlaşdırma Təşkilatı (ISO) başda olmaqla, dünyəvi və qabaqcıl standartların, həmçinin Amerika milli institutlarının tələb və təcrübəsi nəzərə alınmalıdır. Bir cəhət də xüsusi vurğulanmalıdır ki, MDB məkanında 1992-ci ildən texniki tənzimləmə sahəsində razılaşdırılmış siyasətin formalaşdırılması və aparılması məqsədi ilə yaradılmış standartlaşdırma, metrologiya və sertifikatlaşdırma üzrə Dövlətlərarası Şura (SMSDŞ) fəaliyyət göstərir. SMSDŞ ISO-nun Avropa-Asiya standartlaşdırma üzrə regional təşkilatı (*Avro-Asiya Standartlaşdırma, Metrologiya və Sertifikatlaşdırma Şurası - EASC*) olaraq hökumətlərarası orqan kimi çıxış edir. Onun işçi orqanları isə standartların hazırlanması üzrə dövlətlərarası texniki komitələr və Belarusun paytaxtı Minskdə fəaliyyət göstərən daimi katibliyidir. SMSDŞ MDB-nin İcraiyə Komitəsi ilə birlikdə texniki rəqləmətlərin harmonizasiyası, standartlaşdırma, metrologiya və uyğunluğun qiymətləndirilməsi sahəsində müvafiq işləmələri və koordinasiyanı təmin edir [18]. Qeyd olunmalıdır ki, göstərilən bu standartlar keyfiyyətlik baxımından yüksəkdir və onların texniki tənzimlənmə sahəsində milli standartların qəbul edilməsində əhəmiyyəti yüksək olacaqdır. Bu zaman həmçinin bir sıra məsələlərin də rəhbər tutulması gərəklidir. Belə ki, ilk növbədə beynəlxalq və milli standartların uyğunlaşdırılması prosedurları birmənalı alqoritmlərə əsaslanmadığı nəzərə alınmalıdır. Yəni, onların hüquqi şərhinin müxtəlif yanaşmaları vardır. Burada harmonikləşmə prosesi dəqiq kopyalamadan (*surətçixarma*) tutmuş ən əlahidə vəziyyətlik təcrübələndirilə bilər. Sonrasında isə beynəlxalq insitutların lobbist maraqlarının da diqqətə alınması gərəklidir. Bununla belə, geniş spektrdə neft-qaz kompleksində texniki tənzimləmə sisteminin dövlət orqanlarının və şirkətlərin maraq balansı və tərəfdaşlığı üzərində qurulmasını nəzərə alsaq, onda bu balans nəzarət edən və onu dəstəkləyən daim fəaliyyət göstərən mexanizmlər, konkret bir işçi şuraya ehtiyac vardır. Belə bir şura maraqlar balansının dəstəklənməsinə yönəlmiş müstəqil ekspertizaların və təhlili işləmələrin sifarişçisi kimi çıxış etmək imkanına malik olmalıdır. Onun işinin mühüm hissəsini bütün qeyd olunanlarla yanaşı, texniki tənzimlənmə sahəsində aparılacaq dərin islahatın və işlənəcək müvafiq konsepsiyaların hazırlanması olmalıdır. Hazırda həmçinin elektroenergetika sahəsində də texniki tənzimləmə sisteminin xüsusiyyətləri ilə bağlı aktiv müzakirələr aparılır. Burada təşkilatların standartları əsasında rəqabətqabiliyyəti artıran, istehsal keyfiyyətini yüksəldən, ekoloji təhlükəsizliyi təmin edən milli standartların hazırlanmasına xüsusi diqqət yetirilir.

Bazar münasibətləri şəraitində elektroenergetika sahəsində standartlaşdırmanın məqsədi olaraq elektrik təchizatının etibarlılığını və təhlükəsizliyini önləyən ən azı iki texniki aspekt əsaslandırılır. Birincisi enerji sistemlərinin və elektrik enerjisi bazarlarının fəaliyyətinin tənzimlənməsində iştirak edən hüquqi və fiziki şəxslər dairəsinin kəskin genişlənməsinin qaçınılması ilə bağlıdır. İkincisi azad elektrik enerjisi bazarının inkişafının qaçınılması isə inteqrasiya edilmiş enerji təchizatı sistemlərinin yaranmasına səbəb olaraq, enerji istehsalında böyük stansiyalarla yanaşı mikrogeneratorların, mikrostantsiyaların, bərpa olunan mənbələr və sairin bərabər rol oynamasına gətirəcəkdir. Bundan irəli gələrək, bir sıra

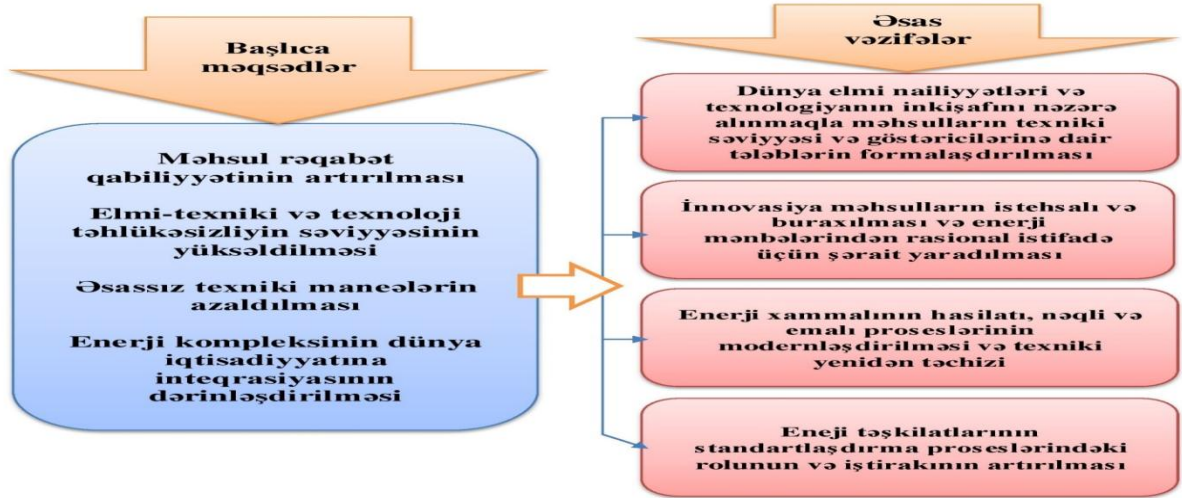
tədqiqatçılar [27, s.34] göstərir ki, bazar münasibətləri şəraitində texniki tənzimləmə üzrə normativ sənədlərdə artıq “istehlakçı” termini deyil, “alıcı və ya “əldə edən” termini rəhbər tutulmalıdır. Digər bir məsələ isə bu sferada texniki rəqlamentlərin işlənməsi və inkişaf etdirilməsinin məqsədlərindən biri kimi alıcıları çaşdırın hərəkətlərin qarşısının alınmasıdır. Buna görə də, beynəlxalq standartlar üzrə dünya praktikasında “məhsulun təqdim edilməsi şərtləri” deyil, “əldə edən (istehlakçının) tələbləri” terminologiyası qəbul edilmişdir. Yəni, istehsalçılarla alıcılar (əldə edən) arasında qarşılıqlı münasibətlərin səviyyəsi öz formasına görə fərqlənir [29].

Elektroenergetikada bazar münasibətlərinin daha bir xüsusiyyəti generasiya gücünün müəyyən edilmiş ehtiyatının optimallaşdırılmasıdır. Bu optimallaşdırma da texniki tənzimləmə məsələlərindən kənarında deyildir. Eyni zamanda, bazar şəraitində, qoşulma haqqının yaradılması üçün qanunvericilik tədbirləri nəzərə alınmaqla, enerjisistemin bir çox parametrləri yalnız dəyərləri baxımından deyil, həm də bazar şəffaflığının təmin olunması baxımından da standartlaşdırılmalıdır. Buradan da bir daha göründüyü kimi, elektroenergetika sahəsində texniki tənzimləmə bazar münasibətlərini önə çəkir. Lakin reallıq bir qədər fərqlidir. Belə ki, təbii inhisar subyekti olan böyük elektroenergetika tam bazar iqtisadi fəaliyyət növü hesab edilməlidir. Digər tərəfdən məhsul olaraq elektrik enerjisi də qüsursuz bir bazar əmtəəsi adlandırıla bilməz. Məsələ burasındadır ki, bir çox ölkələrdə elektrik enerjisi bazarı kiçik alıcılar tərəfindən böyük alıcıların gizli subsidiyalarının və digər bu kimi halların yaranışına zəmin olmuşdur. Elektroenergetikanın texniki tənzimlənməsi sistemində yuxarıda qeyd olunan təhlili təqdimat göstərdi ki, burada yalnız bu sistemin formalaşması dövründə deyil, eyni zamanda, perspektivində də malların alıcılarının roluna kifayət qədər diqqət yetirilmir. Bu ona görədir ki, mərkəzləşdirilmiş elektrik şəbəkələrinin qarışıq (*integrasiya olunmuş*) elektrik enerjisi təchizatı sistemlərinə modernləşdirilməsi üçün texniki imkanların gerçəkləşdirilməsini təmin edən real tənzimləyici həllərə ehtiyac vardır. Bu şərt tətbiq olunmadan elektrik enerjisi tam hüquqlu bir bazar məhsulu kimi qəbul edilə bilməz [27].

Bütün bu təhlil və araşdırmalara yekun vuraraq enerji infrastruktur kompleksində texniki tənzimlənmənin məqsəd və vəzifələri sferasını müəyyənləşdirmək olar. Bu məqsədlər çevrəsində məhsul rəqabətqabiliyyətinin artırılması, elmi-texniki və texnoloji təhlükəsizliyin səviyyəsinin yüksəldilməsi, əsassız texniki maneələrin azaldılması və enerji kompleksinin dünya iqtisadiyyatına integrasiyasının dərinləşdirilməsini ifadə edir. Vəzifələr çevrəsində isə bu dünya elmi nailiyyətlərini və texnologiyanın inkişafını nəzərə almaqla, məhsulların texniki səviyyəsi və göstəricilərinə dair tələblərin formalaşdırılmasını, innovasiya məhsulların istehsalı və buraxılmasını, enerji mənbələrindən rəsonal istifadə üçün şərait yaradılmasını, enerji xammalının hasilatı, nəqli, emalı proseslərinin modernləşdirilməsi və texniki yenidən təchizini, enerji təşkilatlarının standartlaşdırma proseslərindəki rolunun və iştirakının artırılmasını özündə ehtiva edir. Bütün bunlar integrasiyalı şəkildə aşağıdakı sxemdə öz əksini tapır.

Aparılan təhlil və araşdırmalar bir daha göstərir ki, bu fenomenal yaranış müasir bazar tənzimlənməsinin mühüm elementi və bu istiqamətdə dövlət idarəetməsinin mühüm aləti olaraq çıxış edir. O, iqtisadi və sosial həyatda aktiv rəqabət mühitinin yaradılmasını təmin edir və innovasiyaların tətbiqini stimullaşdırır. Onun təsir effektləri ÜDM-in tarif tənzimlənməsi sahəsindəki fəaliyyətlərdən daha çox artım gətirir. Texniki tənzimləmə həmçinin daxili və xarici ticarətdə haqsız maneələri aradan qaldıraraq, bu əsasda investisiya həcmlərinin artırılmasının əsas amilləri sırasında yer alır. Onun iqtisadiyyatın müxtəlif sferalarında geniş tətbiqi məhsulun keyfiyyətini və səmərəsini artırır, təhlükəsizliyini təmin edir və ona olan tələbi yüksəldir.

Enerji infrastruktur kompleksində texniki tənzimləmənin məqsəd və vəzifələri

Mənbə: Aparılan təhlil və qiymətləndirmələr əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Nəticə

Texniki tənzimlənmənin enerji infrastrukturunun effektivliyinin artırılmasında rolu və əhəmiyyəti istiqamətində aparılan təhlil və dəyərləndirilmələr aşağıdakı nəticələrə gəlməyə əsas verir:

- texniki tənzimlənmənin enerji infrastrukturunu kompleksində tətbiqinin genişləndirilməsi zəruri və effektivdir;
- enerji infrastrukturunu kompleksində texniki tənzimləmə siyasəti texniki, texnoloji və ekoloji təhlükəsizliyi əhatə etməlidir;
- enerji infrastrukturunu kompleksində texniki tənzimləmə vahid mexanizmlə yanaşı, sektordakı fəaliyyətlərin birinci və ikinci həlqəsinin ayrı-ayrı tələb və xüsusiyyətlərindən irəli gəlməli, təsərrüfat subyektlərinin qarşılıqlı əlaqəsini və təhlükəsiz işini təmin edən ümumi və məxsusi prinsipləri birləşdirməlidir;
- enerji infrastrukturunu kompleksində texniki tənzimləmə sistemi müsbət beynəlxalq təcrübəni və aparıcı dünya institutlarının tələblərini nəzərə almaqla mövcud normativ-hüquqi və texniki təminatı bazası əsasında formalaşmalıdır;
- enerji infrastrukturunu kompleksində təşkilatların standartları əsasında rəqabətqabiliyyətliyi artıran, istehsal keyfiyyətini yüksəldən, ekoloji təhlükəsizliyi təmin edən milli standartların hazırlanmasına xüsusi diqqət yetirilməlidir;
- elektroenergetika sektorunda texniki tənzimləmə məsələləri bazar münasibətləri şəraiti ilə yanaşı, onun təbii inhisarçılıq təbiətini nəzərə alaraq təkmilləşdirilməlidir.

Texniki tənzimlənmənin enerji infrastrukturunun effektivliyinin artırılmasında rolu və əhəmiyyəti istiqamətində aparılan bu təhlil və dəyərləndirilmələrin müvafiq sahədə nəzəri biliklərin zənginləşdirilməsinə imkanlar açacağı da qeyd olunmalıdır. Belə ki, vurğulanmalıdır ki, enerji infrastrukturunun kompleksi sferasında texniki tənzimlənmə ilə bağlı nəzəri tədqiqatlar çox məhduddur. Xüsusi ilə bu hal Azərbaycan alimlərinin tədqiqat işləmələrində hələ ki, çox az yer tutmaqdadır. Hesab olunur ki, belə tədqiqatların aparılmasında məqalədə səciyyələndirilən məsələlər alternativ bir mənbə rolunda da çıxış edəcəkdir. Tədqiqatın praktiki səciyyəsini isə Azərbaycanın enerji sektorunda və onun infrastruktur kompleksində texniki tənzimləmə ilə bağlı konsepsiya və strategiyaların işlənməsi, habelə bu istiqamətdə dövlət proqramının hazırlanması zəruriliyi şərtlə edir.

Ədəbiyyat

1. Cəfərov T.D. Smart market. Elektroenergetika - islahatlar və intellektual bazar. Bakı: Şərq-Qərb, 2017 - 96 s
2. Fərzanə N.H. və b. Standartlaşdırmanın əsasları. Bakı: Təhsil, 2007, 218 s.
3. Hacızadə E.M. Energetik kompleks yeni islahatlar ərəfəsində, Bakı: Elm, 2000, 257 s.
4. Hacızadə E.M. Dünya iqtisadiyyatı və Azərbaycan. Bakı: "Letterpress" 2018, 912 s.
5. Klaus Şvab. Dördüncü sənaye inqilabı. /İngilis dilindən tərcümə. Bakı: "İqtisad Universiteti" nəşriyyatı, 2020. 200 s.
6. Qafarov A.M. Metrologiya, standartlaşdırma, sertifikatlaşdırma. Bakı: 2012, 525 s.
7. Məmmədov N.R. Standartlaşdırmanın əsasları. Bakı: Çarşoğlu, 2003, 386 s.
8. Nadirov A.A. və b. Azərbaycan iqtisadi və sosial coğrafiyası. Bakı: Bakı Universiteti Nəşriyyatı, 2010. 496 s.
9. Nuriyev Ə.X. Azərbaycanda iqtisadi inkişaf və modernləşmə siyasətinin konseptual əsasları" Bakı: AVROPA nəşriyyatı, 2013, 422 s.
10. Mahmudov C.M. İstehsal sahələrinin texnologiyası və sənaye ekologiyası, Bakı: "Elm və Nəyat", 1997, 173 s.
11. Rəhmanov F.P. Sosial infrastrukturun tənzimlənməsi problemləri. Bakı: "Gənclik", 2004, 304 s.
12. Белобрагин В.Я. Основы технического регулирования РИА "Стандарты и качество". М.: 2008 - 422 с.
13. Вилкова С.А. Основы технического регулирования. М.: ИЦ Академия, 2006, 200 с.
14. Гличев А.В. Основы управления качеством продукции. М.: РИА "Стандарты и качество", 2001, 424 с.
15. Губин Е.П. Государственное регулирование рыночной экономики и предпринимательства: правовые проблемы. М.: Норма: ИНФРА-М, 2017. 320 с.
16. Гусева Т.А., Чапкевич Л.Е. Постатейный комментарий к Федеральному закону "О техническом регулировании" М.: Юстицинформ, 2008, 143 с.
17. Джуран Дж. Качество в истории цивилизации. Эволюция, тенденции и перспективы управления качеством. В 3-х томах. М.: Стандарты и качество. 2015.
18. Крючкова П.В., Авдашева С.Б. Система технического регулирования в Российской Федерации: формирование, возможное и ожидаемое воздействие на конкуренцию и конкурентоспособность: М.: Издательский дом Государственного университета Высшей школы экономики, 2009, 72 с.
19. Лахно П.Г. Энергия, энергетика и право М.: 2008. 141 с.
20. Лифиц И.М. Стандартизация, метрология и подтверждение соответствия. М.: Юрайт. Высшее образование. 2010, 315 с.
21. Мороз В.М., Хаценко А.Н. Развитие технического регулирования в нефтегазовом комплексе. Вестник Саратовского Государственного Социально-Экономического Университета. Саратов: 2011, 4№, С. 96-99.
22. Матушкина И.Ю., Онищенко Л.А. Техническое регулирование: технические регламенты и стандартизация. Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2018, 208 с.
23. Минин Б.А. Управление качеством. Социально-экономические вопросы оценки качества и защиты потребителя. М.: Изд-во стандартов, 1989, 182 с.
24. Назаров В.Н., Карабегов М.А., Мамедов Р.К. Основы метрологии и технического регулирования. СПб: СПбГУ ИТМО, 2008, 110 с.
25. Ниеминен Э., Карпаш М.О., Минакова А.А., Тацакович Н.Л. Методологические основы реформирования систем технического регулирования в нефтегазовом секторе стран восточной европы и кавказа. Электронный научный журнал нефтегазовое дело. Уфа: 2011, № 3, С. 371-382.
26. Новицкий Н.И., Олексюк В.Н. Управление качеством продукции: Учеб.пособие. Мн.: Новое знание, 2001, 238 с.

27. Парций Я.Е. Ненадлежащее качество продукции: государственный контроль; уголовная и административная ответственность. М.: Юрайт-М, Новая Правовая культура, 2001.
28. Техническое регулирование (под. ред. В.Г.Версана, Г.И.Элькина). М.: Экономика, 2008.
29. Эдвардс Деминг. Менеджмент нового времени. Простые механизмы, ведущие к росту, инновациям и доминированию на рынке. М.: Издательство: "Альпина Паблишер", 2021.
30. <http://www.iea.org> - Beynəlxalq Enerji Agentliyi
31. <https://finuni.ru/toplivno-energeticheskiy-kompleks-v-mirovoy-ekonomike> - Müasir dünya iqtisadiyyatında yanacaq-enerji kompleksi
32. <https://pandia.ru/text/78/019/18839.php>. Rusiya Federasiyasında "Neft və qaz sənayesində texniki tənzimləmə sisteminin konsepsiyası - 2006".
33. www.e-qanun.az. - Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik aktları.
34. www.europa.eu.int - EU - Avropa İttifaqı.
35. www.wto.org - Dünya Ticarət Təşkilatı.
36. www.oecd.org - İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı.

Нурлан Эльшан оглы Гаджизаде

**Диссертант, Научно-Исследовательский Институт Экономических Реформ
Азербайджанский Институт Стандартизации, заведующий отделом**

ORCID ID: 0000-0003-2158-5362

E-mail: hajizadeeh@mail.ru

**Оценка роли и значения технического регулирования
в повышении эффективности в энергетическом инфраструктуре
Аннотация**

Цель исследования: целью исследования является оценка роли и значения технического регулирования в повышении эффективности энергетического инфраструктурного комплекса, а также качества энергетической продукции. Методология исследования: методология исследования основана на принципах верификации и включает методы теоретического исследования, научной логики и сравнительного анализа. Практическая значимость исследования: прикладное значение в теоретическом аспекте заключается в обогащении концепции технического регулирования в энергетическом секторе, а в практическом - в возможности использования ее в качестве источника при разработке стратегий и государственных программ, связанных с техническим регулированием в энергетическом инфраструктурном комплексе Азербайджана. Результаты исследования: основные результаты исследования связаны с обоснованием необходимости расширения применения технического регулирования в энергетическом инфраструктурном комплексе с точки зрения глобальных вызовов и как нового прогрессивного экономического инструмента в этом направлении. Оригинальность и научная новизна исследования: Оригинальность исследования заключается в анализе общих концептуальных вопросов, связанных с техническим регулированием, с теоретической и методологической точки зрения, основанном на интеграции знаний в сфере национальных, региональных и международных организаций. Научная новизна исследования заключается в обосновании необходимости расширения применения технических регламентов в инфраструктурном энергетическом комплексе в контексте новых глобальных вызовов.

Ключевые слова: техническое регулирование, экономическое развитие, энергетическая инфраструктура, электроэнергетика, эффективность.

Nurlan Elshan oğlu Hajizadeh
Dissertant, Institute for Scientific Research on Economic Reforms.
“Azerbaijan Institute of Standardization”, head of department
ORCID ID: 0000-0003-2158-5362
E-mail: hajizadeeh@mail.ru

Evaluation of the role and importance of technical regulation in increasing efficiency in energy infrastructure

Abstract

Purpose: the aim of the study is to evaluate the effectiveness of energy infrastructure index, as well as the role and importance of technical regulation in improving the quality of energy products. Design/methodology/approach: the research methodology is based on the principles of verification and includes theoretical research, scientific logic and comparative analysis methods. Practical implications: the importance of its application in the theoretical aspect is to enrich the concept of technical regulation in the energy sector, and in the parktiki aspect, it is to use it as a source in the development of the state program and strategies related to technical regulation in the energy infrastructure of Azerbaijan. Findings: the main findings of the study are to substantiate the need to expand the application of technical regulation in the energy infrastructure in terms of the global era and that it is a new economic instrument. Originality/value: The originality of the research is the analysis of general conceptual issues related to technical regulation from the theoretical and methodological point of view, based on the integration of knowledge in the sphere of national, regional and international organizations. The scientific novelty of the research is the justification of the need to expand the application of technical regulations in the energy infrastructure complex in the context of new global challenges.

Key words: *technical regulation, economic development, energy infrastructure, electroenergetics, efficiency.*

Elmi redaktor: i.f.d., dos. Y.Məmmədov
Daxil olub: 25.06.2021.
Çapa qəbul olunub: 05.07.2021.